

SUÇLULUĞU AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR

Yrd. Doç. Dr. Sema KANER*

İnsan toplumsal bir varlık olarak tanımlanır. Bununla birlikte insanların zaman zaman toplumsal beklentilere ters düşen davranışlarda buldukları, bazılarının ise bunu bir yaşam biçimi haline getirdikleri ve toplumsal düzeni yıkıcı bir tutum içine girdikleri gözlenmektedir. Suç olarak kabul edilen bu davranışlar, küçük ve resmi olmayan gruplarda o grubun kendi kurallarıyla; daha büyük ya da resmi kurumlarda kural, yönetmelik ve yasalarla; toplumda ise kınama, toplum dışına itme gibi geleneksel yollarla veya ceza ile kontrol edilmeye çalışılmaktadır. Bu sosyal kontrol mekanizmalarının her biri, toplum kurallarını çiğneyenlere karşı yaptırımlar koyarlar (Binder, 1988). Suç, bir taraftan yasaların cay etkisiyle kontrol altına alınmaya çalışılırken, diğer taraftan suçun biyolojik, sosyolojik ve psikolojik nedenleri ortaya çıkarılmaya çalışılmakta ve önleme çareleri araştırılmaktadır. Suç davranışını inceleyen bilim adamları çeşitli kuramlar ileri sürmüşlerdir. Konuyu anlamamıza katkıda bulunan bu kuramların hiçbiri, suçu açıklamada tek başına yeterli olmamaktadır. Pek çok kuramcı, suçluların tümünü tek bir kategoriye yerleştirmenin yararlı olmadığını, çeşitli değişkenlere dayalı ve ayrıntılı kategorilere ihtiyaç bulunduğunu ileri sürmektedirler (Eisenberg ve Patterson, 1979).

Suçluluğu açıklayan yaklaşımları üç ana başlık altında toplayabiliriz: A) Biyolojik B) Psikolojik C) Sosyolojik.

A) Biyolojik Yaklaşımlar

Biyolojik yaklaşım suçluların davranışlarının biyolojik bozukluklar sonucunda oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu görüşe göre suçlularda kahtımsal bozukluklar vardır, endokrin dengelerinde patoloji ya da beyinlerinde hasar söz konusudur. Yani bedensel özellikleri ve mizaçları onları suça yönlendirmektedir (Gibbons, 1970). Bu yaklaşımın ilk temsilci-

* A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi.

lerinden olan Lombrosso, suç eğilimlerinin kalıtsal olduğunu ve suçlu doğanların, insanoğlunun ilkel atalarıyla biyolojik ve fizyolojik benzerlikler gösterdiğini ileri sürmüştür (Rowe ve Osgood, 1984). Ona göre, suçlu doğanlar örneğin, uzun küt bir çene, seyrek sakal gibi bazı fiziksel özellikler taşımaktadırlar. Bu fiziksel özellikler suça neden olmamakta, ancak suçlu tiplerin tanınmasını kolaylaştırmaktadır. Araştırmalarını daha çok İtalyan askeri hapisanelerinde yapmış olan Lombrosso daha sonra kuramında değişiklikler yapmıştır. Suçluların, fiziksel tipleri nedeniyle normal nüfustan daha fazla suç işlemediklerini, ancak suça daha fazla eğilimi olan gruplardan gelmeleri nedeniyle daha çok suç işlediklerini ileri sürmüştür (Haskell ve Yablonsky, 1974).

Biyolojik yaklaşımın bir diğer temsilcisi olan Sheldon belirli fiziksel özelliklerle mizaç-kişilik özellikleri arasında bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Sheldon insanları dört fiziki kategoriye ayırmıştır: 1) Endomorflar: Şişman, boyun eğen ve fiziksel etkinliklere ilgi duymayanlar 2) Mezomorflar: Kalın kemikli, kasları gelişmiş, atletik yapılı, fiziksel olarak aktif, kendini zorla kabul ettiren ve üretkar tipler 3) Ektomorflar: İnce, uzun, inhibe ve içe dönükler 4) Dengeli tipler: Dikkati çeken belli özellikleri olmayan karışık, kombine tipler. Sheldon 200 suçlu üzerinde yaptığı araştırmada, suçluların % 60'ının mezomorf tipte olduklarını saptamıştır (Haskell ve Yablonsky, 1974). Glueck'lar da bu oranı % 60.1 olarak bulmuşlardır (Gibbons, 1970).

Geçmişte yapılmış olan bu çalışmalar ciddi yöntem sorunlarının olması, insan bedeni, fizyolojisi ve beyniyle ilgili bilgilerin sınırlı olması ve suçlu davranışın açıklanmasına rasyonel açıklamalar önermekte yetersiz kalmaları nedeniyle değerini yitirmişlerdir. Son senelerde ise genetikçiler, biyokimyacılar, nörologlar, endokrinolojistler ve psikofizyologlar gibi farklı disiplin temsilcilerinin insan davranışları üzerindeki yoğun çalışmalarıyla, dikkatler yeniden bu alana toplanmıştır. Şimdi suçlu davranışın genetik ve biyokimyasal yönüyle ilgili görüşleri ve bulguları gözden geçirelim.

1) Genetik Faktörler

Genetik faktörleri gelişimsel olaylardan kültürel etkilerden, erken çocukluk yaşantılarından ve ev koşullarından ayırdetmek güçtür. Bu nedenle de sosyokültürel faktörlerin aktarılmasıyla ilgili çalışmaların çok dikkatle yapılması gerekmektedir.

Genetik ile suçluluk ilişkisini ele alan araştırmalar üç alanda toplanabilir: 1) Ailenin geçmişiyle ilgili araştırmalar 2) evlat edinilen çocuk-

larla ilgili araştırmalar, 3) ikizler üzerinde yapılan araştırmalar. Suçlu davranış eğiliminin kalıtsal olup olmadığını belirlemeye yönelik ilk çalışmalar, aile geçmişinin incelenmesi yoluyla yapılmıştır. Suçlu davranışı olanların aile köklerine bakıldığında, bu bireylerin önceki nesillerinde aynı ya da benzer suçları işleyenlerin sık olduğu yönünde bulgular veren çalışmalara da rastlanmaktadır (Vetter ve Silverman, 1986). Ancak bu durum suç işleme eğiliminin kalıtsal olduğunu göstermez. İçinde bulunduğu çevrede çocuğun suç işleyen modellerle muhatap olmasının sonucunda istenmeyen davranışlara yönelebileceği yani öğrenmenin etkisi gözardı edilemez. Ayrıca suça yönelik davranış, aile onurunu zedeleyen bir durum olarak kabul edilir ve pek çok aile şimdi ya da geçmişte bu tür davranış gösteren üyelerini gizleme eğilimindedir. Bu da araştırmacıları, doğruluğu kuşkulu olan resmi kayıtlara bağımlı kılmaktadır (Siegel ve Senna, 1981; Vetter ve Silverman, 1986). Son olarak, suç olarak kabul edilen bazı eylemlerin zaman içinde değişerek bu özelliklerini yitirmiş olmaları da ailelerin geçmişlerinin incelenmesiyle ilgili araştırma sonuçlarını temkinle karşılamamız için bir başka neden olmaktadır.

Evlat edinilmiş çocuklarla yapılan araştırmalar, suç işleme eğilimi üzerinde genetik etkiler olabileğini ortaya koymuştur. Hutchings ve Mednick'in 1977'de yaptıkları araştırmada Danimarka'da evlat edinilmiş 1145 erkek ocuk ile çalışılmış ve biyolojik anababalarıyla hiçbir zaman ilişkileri olmamış olmasına rağmen biyolojik babaları suçlu olan evlat edinilmiş çocukların, biyolojik babaları suçlu olmayan evlat edinilmiş ocuktardan iki misli daha fazla suçlu oldukları bulunmuştur (Vetter ve Silverman, 1986). Genellikle ocuk yetiştirme biçimleri, ebeveyn tutumları ve sosyal sınıflar gibi aile çevresine ilişkin özelliklerin, bildirilen genetik etkilerden daha az bir rol oynadığı söylenebilir (Fishbein, 1990). Evlat edinenler üzerinde yapılan çalışmalarda genetik ile çevrenin etkileşiminin önemini ortaya koymaktadır. Evlat edinen kişiler arasında suç işlemiş olanlar, suç işlemeye genetik yatkınlıkları olan çocukları daha fazla etkilemektedirler. Yani belirli antisosyal özellikleri taşıyanlar, kötü çevresel koşullarda örneğin suçlu anababaların olması halinde suçlu davranışları daha fazla gösterme eğiliminde olmaktadırlar (Rowe ve Osgood, 1984; Mednick ve ark., 1984; Fishbein, 1990).

Diğer önemli araştırma alanı ise ikizler ile yapılan çalışmaları içermektedir. Tek yumurta ikizleri (monozigot ikizler) özdeş genetik-

liğe en yakın oldukları için, davranış değişikliklerinde genetik faktörlerin katkısı konusunda önemli bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmektedirler. Christiansen 1977'de yayınladığı çalışmasında ikizlerle yapılmış çalışmalarını incelemiştir. Bulgular ilk bakışta genetik faktörlerin suça eğilimde önemli etkisi olduğu izlenimini vermektedir. Yani tek yumurta ikizlerinde suç işleme davranışı açısından eşler arasındaki benzerlik çift yumurta ikizlerine (dizigot ikizler) göre iki kat daha fazla görünmektedir. Ancak bu çalışmalar pekçok yöntem hatalarına sahip olmaları, çok küçük örneklemeler üzerinde çalışılmış olmaları ve çevresel koşulların kontrole alınmamış olmaları nedeniyle eleştirilmiştirlerdir (Silverman ve Vetter, 1986). Christiansen yine aynı yılda yayınladığı başka bir araştırmasında, her türlü eleştiriyi dikkate alarak 7172 ikiz üzerinde çalışmış ve tek yumurta ikizlerinde suçlu davranış açısından eşler arasındaki benzerliğin % 35 olduğunu saptamıştır. Çift yumurta ikizlerinde ise bu benzerlik % 13 olarak bulunmuştur (Silverman ve Vetter, 1986). İkizler üzerinde yapılan son çalışmalar ise (Rowe ve Osgood, 1984) suçlu davranışla genetik etkiler arasında anlamlı ilişkiler bulunmasına rağmen, bazı araştırma sonuçları aksi yönde sonuçlar vermektedir. Bu nedenle genetik etki tutarlı bir örüntü olarak ortaya çıkmadığı için saldırganlık ya da suçluluk açısından ele alınan ikizlerle ilgili çalışmalardan kesin bir sonuç çıkarılamamaktadır (Fishbein, 1990).

2). *Biyokimyasal Faktörler :*

Suçlu davranışla ilişkili olan psikopati, antisosyal kişilik, davranış bozukluğu gibi davranışları olan bireylerle bu davranışları göstermeyen bireyler arasında pek çok biyokimyasal farklılıklar saptanmıştır. Saldırganlığın biyokimyasal mekanizmasıyla ilgili son çalışmalar, merkezi sinirsel iletim sistemlerine odaklanmıştır. Sinirsel iletili olan seratonin duygusal uyaranlara verilen davranışsal tepkileri engellemekte ve saldırganlığı azaltmaktadır. Seraton etkinlik düzeyinin düşük olmasının, etkinlik düzeyi düşük olmayanlara göre impulsiviteyi ya da şiddeti arttırdığı saptanmıştır. Düşük seratonin etkinliği hem beyin mekanizmalarının hem de davranışın engellenmemesine ve dolayısıyla saldırganlığın ya da inhibisyonun artmasına neden olmaktadır (Fishbein, 1990).

Kreuz ve Rose'un 1971'de, Roda ve arkadaşlarının 1983'de, Schiavi ve arkadaşlarının 1984'de yaptıkları çalışmalarda erkek cinsiyet hormonu olan testosteronun erkeklerde saldırgan davranışı etkileyebildiği görülmüştür (Fishbein, 1990). Saldırgan suçlu hareketleri nedeniyle hapisanede bulunan kadınların ise menstürasyon öncesi dönemde suç

işledikleri ve bu dönem sırasında kadın suçluların çok huzursuz ve saldırgan oldukları saptanmıştır. Ancak Fishbein (1990), menstürasyon öncesi sendromu teşhis etmenin güç olması ve etiyojisinin henüz araştırılmakta olması nedeniyle menstürasyon ile kadınların suçlu davranışları arasında doğrudan sonuçlara varmanın sakıncalı olduğunu ileri sürmektedir.

Bir başka araştırma konusu ise toksik maddeler ile saldırganlık ilişkisidir. Toksik etkilere maruz kalmanın beyni etkileyerek zihinsel fonksiyonları bozduğu ve böylece beyin fonksiyonlarının ve davranışların olumsuz etkilendiği, neticede hiperaktivite ve impulsiviteye yol açtığı görülmüştür (Fishbein, 1990).

Görüldüğü gibi son senelerde yapılan çalışmalar biyolojik yapıyla suçluluk arasındaki ilişkileri yeniden gündeme getirmektedir. Yine de bireyin yapısıyla çevresel faktörlerin etkileşiminin önemini gözardı etmemek gerekmektedir.

B) Temel Psikolojik Yaklaşımlar

Psikolojik yaklaşımlar bireyi davranışa sevkeden güdüleyicilere, bireysel ve kişilerarası dinamiklere odaklanmakta ve bireylerin kendileri için önemli olan kişilerle ve yakın çevresiyle yaşantılarının sonucunda oluşan psikopatoloji nedeniyle suça yöneldiklerini kabul etmektedirler. Birbirlerinden farklı düşüncelere sahip olsalarda, bu yaklaşımların hepsi şu ya da bu şekilde suçluların psikolojik bir patolojiyle davrandıklarını ileri sürmektedirler. Suçlular "hasta", "uyumsuz", "patolojik" kişiler oldukları için suçlu davranışlar göstermektedirler (Gibbons, 1970). Klinik yaklaşımlara göre suçluluk, psikolojik uyumsuzluğun neden olduğu normal dışı bir davranış olarak kabul edilir. Suçlular kaygı, kompulsif davranış ve obsesif düşüncelerle yönlendirilen nevroitikler olarak, şiddetli ve yoğun davranış bozuklukları gösteren psikotikler olarak, duygusal dengesizlikleri ve bozuklukları olan şizofrenler olarak sosyal, agresif, impulsif olan ve suçluluk duyguları olmayan sosyopatik kişiler olarak görülmektedir. Duygusal bozuklukları olan bu insanların gereksinimlerini doyumak için suçlu etkinliklere yöneldiklerine inanılmaktadır. Bu nedenle de normal dışı semptomların tedavi edilmesiyle istenmeyen davranışlar kontrol altına alınabilir (Siegel ve Senna, 1981).

İnsanların temelde kişilik özelliklerine odaklanan psikolojik kuramlar sosyolojik, biyolojik, kültürel ve çevresel faktörleri reddetmez ancak bu faktörlerin etkilerini bireylerin yerleşmiş olan yapılarının içinde ele alırlar.

1) *Psikoanalitik Kuram :*

Bu kuram suçluluğu id, ego ve süperego gelişiminde oluşan patolojik durumlarla açıklamaktadır. Bunlar:

1. Kriminal dürtülerin yani idin kontrol edilmesinde yetersizlik olduğunda ego ya da süperego gelişiminde bir hata vardır. Bu nedenle kriminal dürtülerin kontrol edilebilme becerisi zayıflar. İdin hakimiyeti altında olan birey neticede suçlu olur.

2. Ego gelişimindeki bozukluk sonucunda antisosyal karakter şekillenir.

3. Süperego aşırı derecede geliştiğinde, idin taleplerinin karşılanmasına hiç bir şekilde izin verilmez. Bu tip suçlular nevrotik olarak kabul edilirler (Haskell ve Yablonsky, 1974).

Bu kurama göre idden gelen istekler aşırı derecede bastırıldığında ya da bunlara getirilen kontrol çok düşük olduğunda çeşitli davranış bozuklukları oluşmaktadır. Bu nedenle bazı kişiler saldırgan olurlarken, bazıları tamamen pasif, bazıları da belli dürtülerini kontrol altına almada yetersiz kalmaktadırlar. Kişiliği oluşturan elementler bu şekilde çarpıtıldığında suçluluğu da içeren antisosyal karakterler ortaya çıkabilmektedir (Trajanowitz ve Marash, 1983).

Freud id, ego ve süperego gelişiminin yani kişiliğin gelişiminin bir dizi yaşam basamaklarından geçilmesiyle oluştuğunu ifade eder. Yaşam dönemlerin herhangi birinde oluşan bir travma, çocuğun kişiliğinde hasarlar yaratacak, böylece kökü derinlerde yatan sorunlar uzun süreli psikolojik sorunlara neden olacaktır. Örneğin çocuklarını ihmal eden, reddeden, sevgiden yoksun bırakan, gereksinimlerine duyarlı olmayan ebeveynler çocuklarının süperegolarının gelişiminde başarısız olurlar ve daha önce de ifade edildiği gibi id kişiliğe hakim duruma geçer. Bu durumda birey anlık hazlar peşinde koşabilir, başkalarının gereksinimlerine duyarlı olmayabilir, duygularla ilişkisini kesebilir. Saldırgan ve impulsif olabilir, psikotik semptomlar geliştirebilir. Suçluluğu içsel çatışmalara, duygusal sorunlara, bilinçdışı güvensizlik, yetersizlik ve aşağılık duygularına bağlayan bu kuram "normal" suçluların dinamiğini açıklayamamaktadır (Haskell ve Yablonsky, 1974; Siegel ve Senna, 1981).

Suçlu gençlerde psikoanalitik kuramın görüşlerine uygun ilk terapötik girişimler Aickhorn ve Friedlander ile başlamıştır. Geçmişteki olumsuz yaşantılar analistin kişiliğinde transferans yoluyla yeniden yaşanır ve gencin dürtülerini doyurmasına izin verilir. Böylece güve-

nilir, sıcak ve objektif bir analistin önderliğinde doyurucu ilişkiler kurarak, yetişkin figürlerine güvenen, gereksinimlerini karşılayan suçlu, bu güven duygusunu analiz ilişkisi dışındaki kişilere de geneller. Yaptığı olumlu özdeşim onun diğerleriyle de olumlu ilişkiler kurmasına yardımcı eder ve dolayısıyla otorite yerine geçen kişilere karşı impulsif davranma ihtiyacı ortadan kalkmış olur (Trajanowitz ve Marash, 1983).

2) Operant Koşullanma:

Eysenck, suçluluğu bireyin biyolojik yapısıyla aldığı eğitimin etkileşiminin bir sonucu olarak görmektedir. Ceza ve ödülün önemine değinen Eysenck, toplumda çocukları cezbeden "kötü, fena, ahlaki olmayan" şeklinde ifade edilen pek çok yasaklanmış davranış olduğunu, istenmeyen davranışa anında verilen uygun cezanın şartlı bir uyaran konumunda olduğunu ifade eder. Bu tür tekrarların sonucunda istenmeyen hareketin kendisi şartlanmış tepkiyi üretecektir. Yani çocuk sürdürdüğü bazı etkinlikler için geçmişte engellenmiş ya da cezalandırılmış ise şartlanmış otomatik tepki anında ortaya çıkacak ve çocuğun içinde o davranışın hoş olmadığına dair içsel bir duyarlılık geliştirerek caydırıcı bir etki yaratacaktır. Başka bir deyişle, bir süre sonra istenmeyen davranışın acı getireceğine ilişkin düşüncenin kendisi, bu sonucu (acıyı) üretecek ve buna ilişkin bir duyarlılık geliştiren kişi o davranışı yapmayacaktır (Eysenck, 1977; Trajanowitz ve Marash, 1983). Davranışın peşisıra düşüncelerin de koşullanması yoluyla, bu düşünceler benzer durumlara genellenir. Suçluluk çocuğun yetersiz koşullanması ya da çocuğun koşullanmaya direnç göstermesi sonucunda oluşur. Eysenck, ayrıca düşük sosyoekonomik düzeyden gelen ailelerin bu koşullanmayı uygun şekilde kullanmada yetersiz oluşlarının, bu gruplarda suçluların daha fazla olmasına neden olduğunu da ileri sürmektedir (Trajanowitz ve Marash, 1983).

Eysenck'e göre suçlulukla ilgili üç temel kişilik faktörü vardır:

1) Dışa Dönükler: Dışa dönükler aktif, saldırgan, impulsif, sosyal, heyecanlı ve riske girmekten hoşlanan kişilerdir.

2) İçe dönükler: Aşırı duyarlı, kolay incinebilen, kaygılı, huzursuz, sessiz, düzenli bir yaşamları olan ve duygularını dışa vurmayan kişiler bu gruba girmektedirler.

3) Psikotikler: Bu gruptakiler ise başkalarına uymayan, hostile, duyarsız, empati kuramayan, kaba, heyecan arayan, alışılmadık şeylerden hoşlanan, sorun yaratan ve yalnız kişilerdir (Siegel ve Senna, 1981; West, 1982).

Eysenck'e göre kişilik farklılıklarını yaratan iki faktör sözkonusudur. Bunlardan biri, bireyin yeni ilişkiler kurmasını sağlayan sinir sisteminin tepki vermeye hazır oluş düzeyidir. Diğerisi ise, tepki verme gücünü etkileyen ya da karşı koyan engelleyici faktördür. Dışa dönüklerin tepki vermeye hazır oluşları düşük, engelleyici faktör ise yüksek olduğundan yeniliklere koşullanmaya ve toplumsal öğrenmeye dirençlidirler. Bu nedenle, ilkel ve içgüdüsel dürtülerini kontrol altına almayı öğrenmede daha çok güçlük yaşarlar. Bu da onların daha çok saldırgan ve toplumsal olmayan davranışlar göstermelerine ve daha kolay suça yönelmelerine neden olmaktadır. İçe dönükler ise tepki vermeye hazır oluşlarının yüksek olması nedeniyle koşullanmaya yani öğrenmeye, dolayısıyla toplumsallaşmaya daha açıktırlar. Engelleyici faktörün düşük olması ise, onların varolan eğilimlerini ve kontrolü abartmalarına neden olmaktadır. Nevrotizmi düşük olanlar dengeli ve sakinlerdir. Nevrotizmi yüksek olanların, onları duygusal olarak değişken hale getiren aşırı reaktif otonomik sinir sistemine sahip oldukları kabul edilmektedir. Eğer bu kişiler aynı zamanda dışa dönük kişilerse, aşırı duygusallıkları onların impulsivite ve saldırganlık gibi diğer davranış özelliklerini arttıracaktır. Bu nedenle kuram, suçluların aşırı nevroitik bir dışa dönüklülük gösterdiklerini ileri sürer. Psikotikler ise bu açıklamalara tam olarak uymamaktadırlar (Eysenck, 1977, Siegel ve Senna, 1981; West, 1982).

Eysenck'in kuramını test etmek için pek çok araştırma yapılmıştır. İçe dönüklük, dışa dönüklük ve psikotizmi ölçmek için geliştirilen araçlarla yapılan araştırmaların sonucunda bu üç kişilik örüntüsünün yüksek olması ve nevroitik dışa dönüklük ile suç arasında anlamlı ilişkiler bulunmasına rağmen, Eysenck'in kuramı yeterli deneysel destek sağlamamıştır (Siegel ve Senna, 1981; West, 1982; Binder, 1987).

3) Toplumsal Öğrenme Kuramı :

Saldırgan ve suçlu davranışların öğrenilmesinde öğrenme kuramının ilkelerinden yararlanan Bandura ve Walters, çocukların ne öğrendiklerinin önemine değinmişlerdir. Öğrenmeyi sağlayan ceza ve ödüdür. Belirli davranışların ödüllendirilmesi, o davranışın ileride yinelenme olasılığını arttıracaktır, cezalandırılan davranışların yinelenme olasılığı ise azaltacaktır. Çocuk engellenmeler karşısında duygularını denetim altında tuttuğu, saldırgan davranmadığı takdirde ödüllendirilir ve saldırgan davranmamayı öğrenir. Taklit çocuğun davranışlarının şekillenmesinde rolü olan önemli bir diğer süreçtir. Çocuk diğer insanları saldırgan davranışlarda bulurlarken ya da saldırganlıklarını kontrol ederlerken gözler ve onları

taklit eder. Yapılan laboratuvar deneyleri bir engellenme durumundan sonra saldırgan modellerin izlenmesinin çocuklarda daha çok saldırgan davranışlara neden olduğunu göstermiştir. Bir diğer bulgu da saldırganlığı ödüllendirilen yetişkin modelleri izlemenin çocukta saldırgan davranışlara yolaçtığını ortaya koymuştur. Bu bulgunun yanısıra taklidin daha çok saldırgan cezalandırıldığında değil, ödüllendirildiğinde ortaya çıktığı bulunmuştur. Saldırganlığı nedeniyle bir yetişkinin cezalandırıldığını görmek ise çocuğun saldırganlığını ifade etmesinde inhibe edici bir faktör rolünü oynamaktadır (Writhsman, 1972; Freedman, Sears ve Carlsmith, 1970; Bandura ve Walters, 1963; Matsueda, 1988).

Çocuklar bazı modelleri diğerlerinden daha fazla taklit ederler. Örneğin kendilerine ödül veren, sevdikleri, güçlü, başarılı ve önemli olan ve en çok gördükleri kişileri taklit ederler. Bu özelliklere en çok uyan anababalar özellikle yaşamlarının ilk yıllarında çocuklar için temel davranış modelleri olmaktadır. Anababalar temel pekiştirme kaynakları ve taklit modelleri olmaları nedeniyle, birbirlerine ve çocuklarına karşı davranışlarıyla çocuğun ilerideki saldırgan davranışlarını belirleyeceklerdir (Bandura ve Walters, 1963; Freedman ve ark., 1970; Trajanowitz ve Marash, 1983). Yakın ilişki kişilerinden başka kitle iletişim araçları özellikle televizyon yoluyla da çocukların saldırgan ve antisosyal davranışları öğrendiklerini gösteren pek çok araştırma bulgusu sözkonusudur (Schrann ve ark., 1961; Freedman ve ark., 1970).

Bu kurama göre suçlu davranışlar yasal olmayan davranış örüntülerinin pekiştirme, model alma ve taklit yoluyla öğrenilmesi yoluyla ortaya çıkmaktadır. Başarılı modellerden yoksun olmak ve başarısızlığı sık yaşamış olmak da suça neden olan önemli faktörlerdir. Eğer suçlu etkinliklere yönelen kişilere verilen ceza, bu etkinlikler yoluyla elde ettiği yarara ağır basmazsa ve eğer yasal olanaklar davranış seçeneklerini arttıracak şekilde sunulmazsa, ceza ne kadar şiddetli olsa bile suçlu davranış sürecektir (Siegel ve Senna, 1981; Trajanowitz ve Marash, 1983).

4) *Bilişsel-Gelişimsel Kuramlar :*

Bilişsel gelişim kuramlarına göre, gelişimsel gereksinimlere bağlı olarak bazı gelişimsel görevler vardır. Bunlar gencin bir başkasının fiziksel ve cinsel rolünü alması, yeni akran ilişkileri kurması, ebeveynlerinden bağımsız olması, bir mesleğe yönelmesi, entellektüel beceriler geliştirmesi, yeterli bir yurttaş olabilmek için gerekli kavram ve becerileri geliştirebilmesi, sosyal açıdan kabul edilebilir davranış örüntüleri ve değer sistemi

geliştirmesi gibi görevlerdir. Çocuğun gelişimsel ihtiyaçları karşılanmadığında ve bu görevler tamamlanmadığında gencin sorunları olacaktır. Bu sorunlar onun çevresindeki davranış normlarını ihlal etmesine ya da otorite figürleriyle, akranlarıyla ve diğer toplumsal kurumlarla çatışmasına neden olabilir. Gelişim ihtiyaçları karşılanmayan çocuk, ona sınırları ve kontrolü öğretecek olan yetişkinlerden uzaklaşır. Bu uzaklaşma sonucunda oluşan bilgi eksikliği, akranlarından ve onu olumlu şekilde yönlendiremeyecek yetişkinlerden yön bulma çabaları çocuğu kabul edilebilir davranışlar göstermekten uzaklaştırıp suçlu davranışlara itecektir (Trajanowitz ve Marash, 1983).

İnsan zekasının temelinde yatan zihinsel işlemlerin yaşa bağlı devreler boyunca geliştiğini açıklayan *Piaget*, ahlak gelişiminin de bu gelişime paralel bir oluşum gösterdiğini ortaya koymuştur. Ona göre ahlak, bir kurallar sistemidir ve ahlak gelişiminin temeli bireyin kurallara saygıyı nasıl geliştirdiğidir. İki yaşına kadar süren devinimsel devrede çocuk tek başına oynar. Çocuğun kendini tüm dikkatlerin merkezine koyduğu yani benmerkezliliğin esas olduğu 2-7 yaşlar arasındaki dönemde, çocuk kuralların anlamını kavramadan yüzeysel olarak algılar. Kurallar yetişkinler tarafından koyulmuştur ve onlara uyulması gerekir yani kurallara bağımlılık sözkonusudur. Yedi yaş ile on yaş arasındaki üçüncü evrede olaylar arasında ilişkiler kurmaya, kuralları kavramaya ve işbirliğine girmeye başlar. Düşüncelerinin geliştiği, başkalarının bakış açısını algılayabildiği ergenlik ve sonrası dönemde ben merkezci düşünceden kurtulmuş, dıştan aldığı kuralları içe alıp hazmettiği ve kurallara ilişkin bağımsızlık kazandığı döneme girmiştir. Bu gelişim içerisinde karşılıklı saygı ve dayanışmaya dayalı olarak gelişen adalet duygusu da onun kuralları çiğnemesinin yaratacağı sonuçları görmesini sağlar. Küçük yaşlarda intikamcı otoriter adalet inanan çocuklar yaşları büyüdükçe zihinsel gelişimc uygun olarak eşit ve dağıtıcı adalet inanırlar (Muuss, 1976; Siegel ve Senna, 1981; Çileli, 1986). *Piaget*'in çalışmaları doğrudan suçlularla ilgili değildir. Ancak çocuğun ahlak gelişimindeki yetersizliklerin suça neden olacağı açıktır.

Piaget'nin çalışmalarından hareketle *Kohlberg* ahlaki gelişim evrelerini üç düzey ve altı evre olmak üzere genişletmiştir. Gelenek öncesi dönemin ilk aşamasında çocuk doğruyu önce kurallara ve otoriteye bağımlı olarak algılar ve davranışlarının sonuçları ve ceza onun için önemlidir. Bakış açısı ben merkezlidir. İkinci evrede kendisinin ve çevresindekilerin gereksinimlerini karşılamaya dayalı adil alışverişlere giren çocuk, doğruluk ve haklılık anlayışının bireyci bakış açısına göre değişeceğini fark-

eder. Geleneksel düzeyin ilk evresinde beklentiler ve kurallar doğrultusunda davranan çocuğun amacı "iyi çocuk" olmaktır. Farklı görüşleri, kendini başkalarının yerine koyarak algılamaya başlayarak bireyci çıkarlarının üzerine çıkarır. İkinci evrede ise toplumun düzenini korumak ve toplumun refahı doğrultusunda davranmak esastır. Kişilerarası ilişkileri rol ve kuralları belirleyen sistemin bakış açısına göre benimser. Gelenek ötesi dönemin ilk evresinde doğru olan, insan hakları ve toplumun yararı gözetilerek toplumun inceleyerek kabul ettiği ilkelere uygun olmalıdır. Doğru ve yanlışın bir değer sorunu olduğu kabul edilir. Ahlaki bakış açısı ile hukuki bakış açısının çelişebildiğini görür ve toplum yararına yasaların değişebileceğine inanır. Son evrede insanlığın uyması gereken evrensel ahlaki ilkelerin varlığına inanılır. Evrensel adalet, insan hakları ve insana saygı gibi değerler gelişir (Hudgins ve Prentice, 1973; Tsujimoto, 1979; Kağıtçıbaşı, 1979; Liebert ve Wicks-Nelson, 1981; Çileli, 1986).

Ahlak gelişiminde ilk düzey genellikle çocukların ahlaki akıl yürütmelerini belirler. Erinlikte ortaya çıkan ikinci düzey pek çok yetişkinin de düşüncesinde ağırlık taşır. Üçüncü düzey en az rastlanan düzeydir. Gelişebilirse ergenlik ve yetişkinlik döneminde ortaya çıkar ve çok az yetişkinin düşünce şeklini belirler. Bu doğrultuda gelenek öncesi dönemde çocuklar kendilerini suçlu davranışlardan uzak tutarlar çünkü bunların sonuçlarından korkarlar. Geleneksel dönemde yasalara ve kurallara uydukları için suçtan kaçınırlar. Son dönemde ise, suçlu davranışın ahlaki açıdan yanlış olduğunu ve başkalarını incitebileceklerine inandıkları için suçtan uzak dururlar. Kohlberg'in anlayışına göre suçlu gence son evrenin değerlerini ve başkalarının haklarıyla ilgili uygun davranış kararları vermelerini öğretmede yardımcı olmak gerekmektedir (Siegel ve Senna, 1981; Çileli, 1986).

Piaget ve Kohlberg'in görüşleri doğrultusunda yapılan araştırmaların sonuçları suçluların, suç işlememiş kişilere göre daha altdüzeylerde ahlaki gelişim gösterdiklerini (Akt. Özsoy, 1991) ayrıca suç tiplerine göre de suçlular arasında farklar olduğunu ortaya koymuştur. Psikopatik suçluların, psikopatik olmayan suçlulardan daha düşük ahlaki gelişim düzeyinde oldukları görülmüştür (Jurkovic ve Prentice, 1977; Binder, 1988).

5) *Gerçeklik Terapisi (Reality Therapy)*: Glasser'a göre kimliğin oluşumunda temel iki ihtiyaç sevme ve sevilme ile kendimizin ve başkalarının gözünde değerli olduğumuzu hissetme ihtiyaçlarıdır. İhti-

yaçlarımızın nasıl karşılandığına bağlı olarak başarılı ya da başarısız kimlik geliştiririz. Başarılı kimlik, davranışlarımızın sorumluluğunu almaya istekli olmak ve gerçeği çarpıtmadan olduğu gibi algılayıp ona uygun davranışlarda bulunmaktır. Yani sorumlu olmaktır. Sorumluluk, bu yaklaşımın temel kavranıdır. İhtiyaçlarını kendisine ve başkalarına zarar vermeden karşılayabilme becerisi olan kişi, sorumlu davranışları nedeniyle başarılı kimliğe sahiptir. Başarılı kimliği olanlar sorumlu davranışları nedeniyle severler, sevilirler ve değerli olduklarını hissederler. Başarısız kimlik ise bireyin temel ihtiyaçlarının karşılanmamasına bağlı olarak ortaya çıkar ve bu kişiler yaşamlarını ihtiyaçlarını etkili olmayan yollarla karşılamakla geçirirler. İhtiyaçlarını karşılamada başarısız olanlar hangi yolu seçerlerse seçsinler, bu kişilerin ortak özellikleri çevrelerindeki gerçekleri reddetmeleridir (Glasser, 1965, 1969).

Sevilmediğini ve değerli olmadığını hisseden çocuk, aile ortamında oluşturamadığı kimliğini toplumda kendine özgü zayıf kimlikleri olan başkalarına katılarak oluşturmaya çalışacaktır. Beğenildiği ve değerli olduğu duygusunu elde etmede seçtiği suç etkinliklerini içeren yollar ise başarısız olacaktır. İhtiyaçlarını yeterli şekilde karşılayamadıkları için kızgın ve engellenmiş olan bu kişiler, ihtiyaçlarını karşılama fırsatından onları yoksun bıraktığını düşündükleri topluma karşı bir şekilde davranmaya yani suç işlemeye başlarlar (Glasser, 1969).

Gerçeklik terapisinde amaç suçluların yaşamlarını etkili bir şekilde kontrol altına almaya başlamalarını yani sorumlu davranmalarını öğretmektir. Suçlu etkinlikler yoluyla ortaya çıkan sorumsuzluğa ve yasaları bozmaya ilişkin hiç bir mazeret yoktur. Gerçeklerle karşılaşmada yaptıklarının onlara yarar yerine zarar verdiğini görme gücü kazanmaları istenir. Geçmişte yaşananlar dikkate alınmadan, yaptıkları her şeyi kendilerinin seçtiğini, yaşamlarını etkili şekilde kontrol edebilmek için her zaman daha iyi seçenekler olduğunu ve bunları denemeyi, duygularımızı değiştirmenin yolunun davranışları değiştirmekten geçtiğini öğrenirler. Bunu sağlamak için suçlu genç öncelikle gerçeğin reddedilmesi ya da çarpıtılması anlamına gelen sorumsuz davranışlarıyla yüzleştirilir ve bu süreç boyunca değerli bir varlık olarak kabul edilen suçlunun yalnızca sorumsuz davranışları reddedilir (Glasser, 1980, 1984, 1989; Jansma, 1980; Marzilli-Fahrney ve Pettie, 1987; Kaner, 1990; 1991).

Öğrenilmesi kolay ve pratik olan bu yaklaşımın suç işlemiş gençlerde etkililiği deneysel araştırmalarla saptanmış (Shea, 1973; German, 1975; Thatcher, 1983; Yarish, 1985), islahavlerinde ve cezaevlerinde

insanların yaşamlarını etkili bir şekilde kontrol edebilmelerine yardım amacıyla yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.

6) *Etkileşim Analizi (Transactional Analysis)*: Berne, kuramında birey ile çevresi arasındaki kişilerarası ilişkilere ve dinamik etkileşimlere odaklanmaktadır. Sosyal etkileşim "stroke" adı verilen başkaları tarafından tanınma ihtiyacına dayanır. Sosyal ilişkilerde bu ihtiyaca göre her ailede kendine özgü olan kalıplar öğrenilir. İnsanın tanınma ihtiyacını gidermek için bulduğu yollar onun kişiliğini oluşturur. Bu ihtiyacını açık iletişimle gideremeyen kişiler "oyun"lara başvururlar. Başkalarıyla etkileşimlerinde insana en çok doyum sağlayan ilişkiler oyunlardır. "Bana acı, ben hastayım yapamam, ben senin için neler yaptım" vb. gibi (Goulding, 1975; Dusay ve Dusay, 1979).

İnsanların zaman zaman duygu, düşünce ve davranış açısından farklı şekillerde davrandıklarını farkedenden Berne üç ego durumu ileri sürmüştür. Ebeveyn ego durumu, ebeveyn ya da onun yerini tutan kişilerin duygu, düşünce, davranış ve tutumlarını içermektedir. Neleri yapmamız ve neleri yapmamamız gerektiğini, bir şeyi nasıl yapmamız nasıl gerektiğini söyleyen kontrol edici ve eleştirici egodur. Değerleri ve inançları simgeler. Çocuk ego durumu, bazen yaratıcı ve duygusal bazen isyankar ya da uygucudur. Bireyin çocukluğuna ait duygu, düşünce, davranış ve tutumlarını ifade eder. "İstiyorum-I want to" ile simgelenen talep edici kısımdır. Yetişkin ego durumu ise insanların gerçekçi ve mantıklı olan kısmıdır. Gerçeğin objektif olarak değerlendirilmesi yoluyla özerk olan düşünce, duygu, davranış ve tutumları içerir (Dusey ve Dusey, 1979).

Suçlular yetişkin ve ebeveyn ego durumları gelişmemiş olan kişilerdir. Amaç, kişiliğin olgun olmayan çocuk kısmını değiştirmek, ebeveyn kısmının sübjektif yargısını azaltmak ve yetişkin kısmını geliştirmektir. Böylece üç ego durumu birlikte uyum içinde işleyecektir. Ayrıca bireyin kişilerarası ilişkilerde oyunlardan arınık açık etkileşimlere girebilmesi ve böylece özerk ve gerçekçi olmasına yardım edilir (Trajanowitz ve Marash, 1983; İvey ve ark., 1987).

Bu yaklaşımın suçlulara etkisini inceleyen az sayıda araştırma, onların çeşitli alanlardaki kişilerarası ilişkilerini geliştirdiklerini göstermiştir (Haskell ve Yablonsky, 1974).

C) Temel Sosyolojik Yaklaşımlar

Suçluluğu, bireyin içinde yaşadığı sosyal çevreye bağlı olarak sosyal yapılar, sosyal süreçler ve sosyal tepkiler açısından açıklayan pek çok kuram vardır.

I) Sosyal Yapı Kuramları

Sosyal yapı kuramları suçluluğu, alt sınıf çevrelerinde hakim olan koşullara gösterilen uyum açısından ele almaktadır. Bu kuramlar aslında alt sınıf erkeklerinin oluşturduğu çete suçluluğunu açıklamasının yanısıra günümüzde üst ve orta sınıflardaki suçluluğa da açıklamayı amaçlamaktadırlar.

1) *Kültürel Aktarım Kuramı (Cultural Transmission Theory)* : Shaw ve McKay yoksul kesimlerde ve gecekondu bölgelerinde suç oranında görülen farklılığı sosyal değerler ve sosyal kurumlar açısından açıklamaya çalışmışlar ve suçluluğun yüksek ve düşük olduğu bölgeler arasında sosyal değerler ve kurumlar açısından büyük farklılıklar olduğunu saptamışlardır. Suçluluğun düşük olduğu bölgelerde geleneksel tutum ve değerlerde aynılık ve tutarlılık olduğunu, okul ve kilise gibi kurumlara devam etmenin önemli olduğunu ve anababaların çocuklarını orta sınıf değerlerine göre yetistirdiklerini saptamışlardır. Suçun yüksek olduğu bölgelerde ise çatışan değerler sözkonusudur. Bazı gençlere orta sınıf değerlerine ve hedeflerine ulaşma yönünde eğitim verilirken bazılarında da hırsızlık, üçkağıtçılık, olay çıkartma gibi yasal olmayan yollar empoze edilmeye çalışılmaktadır. Shaw ve McKay'e göre birbiriyle çatışan farklı iki değer sistemiyle birlikte büyüyen genç erkekler bunlardan birini seçmeye zorlanmaktadır. Gecekondu bölgelerinde yaşayan aykırı değerleri olan gençler itaati ve uyumu gerektiren orta sınıf normlarıyla yaşadıkları çatışmalar nedeniyle sokak çeteciliğinin yerleşmiş kurumlar haline gelmesine neden olmaktadır (Siegel ve Senna, 1981; Gold, 1987).

Shaw ve McKay suçun yüksek olduğu bölgelerde nüfus artışı, yoksulluk, sağlık hizmetleri, suçluluk ve eğitim gibi sorunlarla ilgilenecek olan kurumların yetersiz olduğunu ayrıca bu kurumlarda hizmet verecek olan kişilerin bu bölgelerin dışından gelen kişiler olmaları nedeniyle sosyal kontrolün yeterli bir şekilde sağlanamadığını da vurgulamaktadırlar (Siegel ve Senna, 1981; Gold, 1987).

2) *Alt Sınıf Kültür Çatışması Kuramı (Lower Class Culture Conflict Theory)* : Miller, kültürel aktarım kuramından hareket ederek alt sınıflardaki çete etkinliklerini açıklamaya çalışmaktadır. Suçluluğu, alt sınıf kültüründe yerleşmiş olan değer ve tutumların bir ürünü olarak gören Miller, Shaw ve McKay'den farklı olarak maddi kazanç ve sosyal ayrıcalık elde etmek için alt sınıfların olduğu bölgelerde oluşmaya başlayan denetlenmemiş genç grupların ve çetelerin eylemleri olarak görmektedir. Bu böl-

gelerde zaman içinde değişmeden kalan kültürel ve sosyal ortam içerisinde gençlerin başarı şansları az olacağından kendi kültürlerinde ve çevrelerinde kişisel doyumlar peşinde koşacaklardır. Miller'in ileri sürdüğü bir diğer görüş de bu bölgelerde babaların aileleriyle ilişkilerinin çok sınırlı oluşuna bağlı olarak ailelerin kadına dayalı olma eğilimi göstermesidir. Babaların aykırı yaşamlarını reddeden anneler, çocuklarını korumaya ve bu aykırı yaşamdan uzak tutmaya çalışmaktadırlar. Birbiriyle çatışan bu moral değerler nedeniyle yaşanan ikilem, aileyle yer değiştiren tek cinsiyetli akran gruplarına katılmayla çözümlenir. Gençin, erkek rolünü öğrenmesine olanak tanıyan sokak köşelerinde toplanmalar, klikler ve çeteler oluşturmaları gibi (Siegel ve Senna, 1981).

3) *Sosyal Zorlama-Engellenme Kuramı (Social Strain Theory)*: Merton sosyal ve ekonomik başarıyı yasal yollardan elde etmede başarısız yaşantılarının sonucunda, bireylerin kendilerini engellenmiş ve öfkeli hissetmelerinin onları suça yönelttiğini ileri sürmektedir. İnsanların çoğu, temelde aynı değerlere ve hedeflere sahiptirler. Diğer sınıflarla aynı değerlere sahip olarak yetişen alt sınıflardaki bireyler benzer beklentiler geliştirmelerine rağmen, bu beklentiler ile sağlanan eğitim ve iş olanaklarının arasında fark olması bir engellenme ve bir anomi yaratacaktır. Yani başarıya giden yasal yollar olmasına rağmen, bu yollar alt sınıflara kapalıdır. Başarıya ulaşmanın kabul edilebilir yollarının olmamasının bireylerde yarattığı engellenmişlik, normlara karşı gelmeyle ve suçlu davranışla sonuçlanır. Orta ve üst sınıflarda ise eğitim ve ekonomik olanaklar onlara başarıyı gerektiren yetenekleri geliştirme olanağını sağlar. Bu durumda beklentiler ile olanaklar arasında farklılık yaşanmaz. Özetle bireyleri başarıya götüren yollar sosyal sınıflar tarafından belirlenmiştir (Siegel ve Senna, 1981; Trajanowitz ve Marash, 1983; Agnew, 1985 a; Clements, 1988).

Merton'un çalışmalarından etkilenen Cohen'e göre alt sınıflardaki gençlerin suçlu davranışları, içinde buldukları toplumun normlarına ve değerlerine karşı bir çeşit protestodur. Toplumda geçerli olan orta sınıf değerlerini benimseyip aynı hedefleri amaçlayan alt sınıf gençleri, içinde buldukları yetersiz koşullar nedeniyle bu hedeflere ulaşmada bir "statü engellenmesi" yaşarlar. O zaman da topluma ters düşen bir suçlu altkültür ve ona uygun bir değer sistemi geliştirirler (Sykes ve Matza, 1972; Wells, 1978; Siegel ve Senna, 1981).

Cohen alt sınıflardaki ailelerin, çocuklarına orta sınıf kültürlerine girmelerini sağlayacak becerileri kazandırmada yetersiz kalmalarının sonucunda, bu gençlerin toplumda bulunan otorite figürleriyle ve kurumla-

riyle yeterli ve uygun iletişime girememelerinin sosyal redde ve neticede suçlu davranışlara neden olduğunu da ifade eder (Reckless, 1972; Eisenberg ve Patterson, 1979).

4) *Fırsat Kuramı (Opportunity Theory)*: Cloward ve Ohlin'de, Merton'un sosyal hedeflere ulaşmada yasal yolların sosyoekonomik sınıflar tarafından kontrol edildiği görüşünü kabul ederler. Ancak Cloward ve Ohlin bazı alt sınıf çevrelerinin diğer alt sınıflara göre yasal olmayan hedefler için daha fazla olanaklar sağladığını ortaya koymuşlardır. Bu nedenle de farklı alt sınıflarda hem yasal hem de yasal olmayan fırsatlar farklılaşarak varolmaktadır (Reckless, 1972; Eisenberg ve Patterson, 1979; Siegel ve Senna, 1981 a).

Engellenme kuramlarının yeniden gözden geçirilmesiyle yaşanan engellenmelerin belli vakalarda düşük sosyal kontrol ve aykırı inançlar şeklinde ortaya çıktığı ve birbirine zıt inançları barındıran bir çevrede bulunmanın temel etkisinin engellenme olduğu, bu engellenmelerinde yasal olmayan kaçış girişimlerine ya da temelinde öfke olan suçluluğa yolaçtığı belirlenmiştir (Agnew, 1985).

II) Sosyal Süreç Kuramları

Bu kuramlar insan davranışlarını etkileyen çeşitli sosyo-kültürel kurumları, ilişkileri ve süreçleri ele almaktadırlar. Sosyal yapı kuramcılarına karşıt olarak, gençlerin yaygın olan inanç ve değerleri paylaştıklarını ancak herhangi bir sosyal tabakada varolabilecek belirli koşulların onları suça itebileceğini öne sürmektedirler. Alt sınıf gençleri suça neden olabilecek durumlardan daha fazla etkilenmelerine rağmen, bu durum diğer sınıf gençlerinin suça karşı bir bağışıklıkları olduğu anlamına da gelmez. Bu nedenle sosyal süreç kuramları, gençlerin suça yönelmelerine ya da yasalara uygun davranmalarına neden olan sosyal faktörlere değinmektedirler (Siegel ve Senna, 1981).

1- *Ayrımcı Çağrışımlar Kuramı (Differential Associations Theory)*: Krohn, Massey ve Skinner'in belirttikleri gibi kriminolojideki sosyal öğrenme kuramı, ayrımcı birleştirmeler ile edimsel koşullanmanın bir karışımıdır (Akt. Clements, 1988). Sutherland'a göre Yasalara karşı gelen ve birey için önemli olan kişilerin desteğiyle suçlu davranış ve tutumlar kazanılır. Çevre davranışı etkileyen hem toplumsal olan hem de toplumsal olmayan pekiştiricileri sağlar. Kuramın ana hatları şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Suçlu davranış öğrenilir.
- 2) Suçlu davranış iletişim süreci içinde diğer insanlarla birlikte öğrenilir.
- 3) Suçlu davranış yakın kişilerarası ilişkilerin olduğu gruplarda öğrenilir.
- 4) Suçlu davranış öğrenildiğinde, öğrenme yalnızca bazen çok basit bazen de çok karmaşık suç işleme tekniklerini değil, aynı zamanda ilgili dürtü, güdü, akıl yürütme, tutum ve tavırların yönünü de içerir.
- 5) Bu motiflerin ve örüntülerin yönü, yasaların "uyulması gereken" ya da "uyulması gerekli olmayan" şeklinde yorumlanmasıyla öğrenilir.
- 6) Birey, kuralları "uyulması gereken" olarak yorumlayanlarla sürekli ve yoğun bir şekilde birlikte olursa suçlu olmaz. Aksi halde suçlu olur.
- 7) Suçlu olanlarla ya da olmayanlarla birlikte olma yoluyla suçlu davranışı öğrenme süreci, herhangi bir öğrenmedeki tüm mekanizmaları içerir (Sykes ve Matza, 1972; Reckless, 1972; Title ve ark., 1986; Matsueda, 1988).

2- *Etkisizleştirme Kuramı (Neutralization Theory)* : Sykes ve Matza kabul edilmiş sosyal normları ihlal ettiklerinde suçluların davranışlarını haklı çıkaran bir dizi mazeret geliştirdiklerini ileri sürmüşlerdir. Sykes ve Matza gözlemlerine dayanarak suçluların çoğu, başkaları onlara davranışlarının ahlaki olmadığını tanımlatmaya zorlamadıkça ya da davranışlarını onların adına tanımlamadıkça, davranışlarını ahlaki terimlerle kendiliklerinden tanımlamadıklarını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca davranışlarının yanlış olduğu ya da onların kendilerinin kötü oldukları söylendikten sonra hissettikleri suçluluk duygusunun ise sosyal kimlikleri açısından zedeleyici, yıkıcı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu nedenle de yaşadıkları suçluluk duygusunu etkisiz hale getirecek ve en azından fonksiyonel düzeyde kendilerini iyi hissetmelerini sağlayacak mazeretler üretirler (Sykes ve Matza, 1974; Hamlin, 1988). Sykes ve Matza suçluların bu amaçla kullandıkları teknikleri şu şekilde açıklamaktadırlar:

1) *Sorumluluğun reddedilmesi* : Suçlular bazen yasal olmayan davranışlarının kendi kabahatleri olmadığını ileri sürerler. Suçlu davranışlarını, kontrol altına alamadıkları ya da tesadüfi olan durumlara atfederek kişisel sorumluluklarını reddederler.

2) *Başkalarını zedelediğini inkar etmek* : Davranışlarındaki yanlışlığı ve başkalarını zedelediklerini inkar ederek, yasal olmayan bu davranış-

larını rasyonalize ederler. Örneğin araba çalmak onlara göre ödünç almaktır, çete döğüşleri özel kavgalardır. Davranışları ve onların sonuçları arasındaki bağ, başkalarına verilen zararın inkar edilmesiyle bozulur.

3) *Kurbanı reddetmek* : Suçlu, aykırı davranışının sorumluluğunu ve bu davranışının başkalarına zarar verdiğini kabul etse bile kendisi ile diğerleri arasındaki ahlaki farklılığı, davranışının böyle bir durumda yanlış olmadığına ısrar ederek etkisizleştirebilir. Kurbanın varlığının reddedilmesi olarak ifade edilen bu yol, aynı zamanda suç sırasında orada olmayan ya da bilinmeyen kurbanın haklarının reddedilmesi şeklinde de olabilir. Örneğin, soyduğu dükkanın görmediği sahibini yok sayması gibi.

4) *Kendini suçlayanları suçlamak* : Suçlu birey dikkatleri kendi aykırı davranışlarından kendini suçlayanlara ve reddedenlere çevirir. Polisler aptal ve kabadırlar, ebeveynler her zaman kendi engellenmişliklerinin acısını çocuklarından çıkarmaktadırlar. Böylece başkalarına saldırmak ve suçlayarak davranışlarının yanlış olduğu duygusunu bastırabilmektedirler.

5) *Daha üst makamlara başvurma* : İçten ve dıştan gelen sosyal kontroller, daha büyük olan toplumun talepleri, suçlu gencin ait olduğu daha küçük bir grubun talepleri uğruna reddedilir. Grubun ihtiyaçları toplum kurallarının önüne geçer ve grup ve onun ihtiyaçları ileri sürülür. "Bunu kendim için yapmadım" şeklindeki mazereti buna örnek olarak verebiliriz (Sykes ve Matza, 1972; Haskell ve Yablonsky, 1974; Siegel ve Senna, 1981; Hamlin, 1988).

Etkisizleştirme teknikleri, bireyi içselleştirdiği değerlerin gücünden, zorlamasından ve diğerlerinden gelen tepkilerden tamamen koruyabilir. Bazı suçlular da kurallara ve yasalara uyan toplumdan kendilerini tamamen izole etmişlerdir. Yine de bu tekniklerin, sosyal kontrollerin birey üzerindeki etkisini azaltabildiği araştırmalarla desteklenmiştir (Sykes ve Matza, 1972).

3- *Kontrol kuramı (Control Theory)* : Hirschi suçlu davranışı bireyin toplumla kurduğu bağlara dayanarak açıklamaktadır. Bu bağlar zayıfladığında ya da koparıldığında, toplumun birey üzerine koyduğu sınırlamalar kalkar ve birey yasaları ihlal edebilir. Hirschi tüm insanların potansiyel suçlu olduğunu ve ahlaki değerlerin değil sosyal kontrolün yasaları ve düzeni sağladığını ileri sürer. Sosyal kontroller olmadığında ve başkalarına yönelik ilgi ve duyarlılık olmadığında genç suçlu etkinliklerde bulunma girişimlerinde serbest kahr. Hirschi

toplumda tüm bireylerin karşı karşıya oldukları tutarlı bir değer sistemi olduğunu, toplumla bağları zayıf olan suçluların ise bu ahlaki değerlere karşı koyduklarını ileri sürer. Suçluların da suçlu olmayanlarla aynı değerleri ve tutumları paylaştıklarına inanan Sykes ve Matza'ya karşı olarak Hirschi, suçluların sosyal normları ve inançları reddeden kişiler olarak görmektedir. Ona göre sosyal kuralların ahlaki doğruluğuna ilişkin inançlarda çeşitlilik vardır; bu çeşitlilik toplumsal birimlere zayıf bağlanımla olur ve bu durum suçlu davranışı üretir (Siegel ve Senna, 1981; Clements, 1988).

Hirschi'ye göre bireyin toplumda oluşturduğu sosyal bağların dört elementi vardır:

a) *Bağlanma (Attachment)*: Anababa, akranlar ve öğretmenler gibi önemli olan kişilere yönelik yakınlık, ilgi, duyarlılık ve saygıyı ifade eder. Bireyin sosyal normları kabul etmesi ve sosyal bir biliş geliştirebilmesi başkalarına bağlanmasına ve onlara ilgi duymasına bağlıdır.

b) *Taahhüt-Vadette (Commitment)*: Bu element, bireyin geleneksel etkinliklere yaptığı ya da ileride yapacağı yatırımları içermektedir. Örneğin eğitimi sürdürme, gelecek için para biriktirme ya da bir iş kurma gibi. Bu tür yatırımlar enerji ve çaba gerektirir. Geleneksel değerlere yönelik taahhütler, bireyi suçluluk gibi riskli ve onun çok şey yitirmesine neden olacak davranışlardan korur.

c) *Katılım (Involvement)*: Kitap okuma, ödev yapma, okulla ilgili etkinliklere katılma, boş zamanlarını çeşitli uğraşlarla değerlendirme ve ailesiyle birlikte olma gibi geleneksel etkinlikler yasadışı etkinliklere zaman bırakmaz.

d) *İnanç (Belief)*: Başkalarıyla birlikte bir toplumda yaşayan insanlar genellikle benzer ahlaki görüşleri paylaşırlar ve paylaşma, başkalarının haklarına duyarlılık ve kurallara uyma gibi değerlere saygı gösterirler. Bireylerin inançları zayıf olursa ya da inançları olmazsa daha çok anti-sosyal olarak kabul edilen etkinlikleri paylaşacaklardır (Wells, 1978; Siegel ve Senna, 1981; Agnew, 1985 b).

4) *Kapsama Kuramı (Containment Theory)*: Bu kuram aykırı davranış kadar uygucu davranışı da açıklamaktadır. Sosyolojik yaklaşımlar, suçluların bireysel özelliklerini ele almadıkları için bireysel ve grup suçluluğunu açıklamada yeterli olmamaktadırlar. Reckless'in kuramı içsel ve dışsal kontrol sistemlerini insan davranışlarını pekiştiren güçler ola-

rak ele alarak bu yöndeki eksikliği tamamlamaktadır. Reckless toplumunda, bireyi suçluluğa doğru iten ya da onu suçtan uzak tutan güçler olduğunu, bunların içsel ve dışsal kapsayıcılar yoluyla karşılıklı etkileşerek bireyi suçtan yalıtıldığını ileri sürer (Reckless, 1972; Wells, 1978). Bu kuramın temel elementleri şunlardır:

1. İçsel kapsayıcılar-içsel kontrol ediciler (Inner containments): İçsel kontrol ediciler bireyin kişiliğinde olumlu bir benlik kavramı, ego gücü, bir hedefe yönelme, yüksek engellenme gücü, iyi gelişmiş bir süperego, yüksek bir sorumluluk duygusu, uygun doyum yolları bulma, gerilimi azaltan rasyonalizasyon gibi içsel güçlerden oluşmaktadır. Bunlar içsel düzenleyicilerdir.

2. Dışsal kapsayıcılar-kontrol ediciler (Outer containments): Dışsal kontrol ediciler toplumun ve sosyal grupların üyelerini kontrol edebilmek için kullandığı sınırlamalardır. Tutarlı bir moral görüş, toplumsal normlara kurumsal destekler, hedefler, akla uygun sosyal beklentiler, etkili sosyal kontroller, sınırları ve sorumlulukları olan uygun etkinliklere izin, kabul görme, ait olma, değerler, disiplin ve anlamlı sosyal rollerden oluşmaktadır.

Bu iki tür düzenleyici gücü, güçlü ve zayıf şeklinde ikiye ayıran Reckless, bunların bireyleri suça iten etkisini göstermeye çalışmıştır. (Siegel ve Senna, 1981):

1. Bireyin içsel ve dışsal kontrol edicileri güçlü olduğunda, suça yönelme şansı neredeyse hiç olmayacaktır.

2. İçsel kontrol sistemi güçlü, buna karşılık dışsal kontrol sistemi zayıf olduğunda bireyin suça yönelme şansı fazla olmayacaktır.

3. Bireyin içsel kontrol edicileri zayıf, dışsal kontrol edicileri güçlü olduğunda ise suça yönelme olasılığı ilk iki koşula göre daha fazla olacaktır.

4. Suça katılma olasılığının en yüksek olduğu durum ise her iki kontrol edici sistemin en zayıf olduğu durumdur.

Reckless'in kuramı, benzer olumsuz koşullara maruz kalan bireylerden neden bazılarının suça yöneldiğini, neden bazılarının kendilerini suçtan uzak tutabildiklerini kazanılan ben (self) faktörleriyle açıklayarak suçlu davranışa ilişkin anlayışlara yeni bir boyut getirmiştir (Vetter ve Silverman, 1986).

III) Sosyal Tepki Kuramları

Sosyal tepki kuramları suçluluğun özellikle hükümetin sosyal kontrol kurumları olmak üzere, politik olarak güçlü olan bireylerinin ya da gruplarının toplumun daha talihsiz olan bireyelerine tepkilerinin sonucunda ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Bu yaklaşımlara göre suçlular doğuştan kötü ya da hatalı kişiler değildir, daha çok sosyal, politik ve ekonomik güçleri elinde tutanların onlara verdikleri aykırı statüye sahip kişilerdir. Bu nedenle de suçluluk, sosyal olarak kabul edilemez davranışları nedeniyle yetersizlik duygularının yaşatıldığı gençlerin kişilerarası ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkmaktadır.

1) *Etiketleme Kuramı (Labeling Theory)* : Bu kuram suçlu davranışı, sosyal müeyyide mekanizmalarının bireyin davranışına tepkisi olarak ele almaktadır. Bu kuramın en önemli temsilcisi olan Lemert aykırı davranışları birincil ve ikincil hareketler olarak iki sınıfta ele almaktadır. Birincil aykırı davranışlar geleneksel kuramların tanımladığı pek çok nedene bağlı olarak ortaya çıkar. Bu tür davranışlar resmi olarak suç kabul edilmezler, daha çok sosyal olarak kabul edilen bir rolün fonksiyonu olarak görülürler. Bir partide sarhoş olan genç gibi. Bu tür davranışlar ciddi olsalar bile, benlik kavramını etkilemezler ve ne bu kişiler kendilerini ne de başkaları bu kişileri suçlu olarak görmezler. Buna karşılık polis ya da mahkeme tarafından resmi olarak etiketlenme, bireyin kimliği yani benlik-kavramı üzerinde doğrudan etki eder. Birey bir kez resmi olarak etiketlendikten sonra, diğerleri de bu kişiye suçlu olarak tepki verirler ve bu kişiler aykırı kimliği kendi benliklerine alarak, tüm yaşam rollerini bu yeni bakış açısından görmeye ve kendilerini suçlu kişiler olarak tanımlamaya başlarlar. Böylece benlik-kavramında meydana gelen değişiklik ikincil aykırılığa-sapmaya neden olur. Stigmatizasyon, cezalandırma, ayırma ve sosyal kontrol kişisel rollerin ve kimliğin değişiminde katkıda bulunan faktörlerdir. Etiketlenmiş kişiler, toplumun aykırı olarak nitelediği davranışları ve inançları oluştururlar. Ancak bu davranışlar, bu kişilerin etiketlerine karşı olumsuz sosyal tepkilerle başa çıkma larını engeller. Aykırı davranışların ve inançların bireysel olarak kabul edilmesi, etiketin içselleştirilmesini ya da başka bir deyişle "başarılı" bir benlik etiketlenmesini içerir. Polis ve mahkemelerin suçluluğu kontrol altına alma çabalarının olumsuz etkilerine değinen kurama göre, insanlar kendilerini ne kadar suçlu olarak tanımlarlarsa o kadar çok suçlu davranışlarda bulunacaklardır. (Wells, 1978; Siegel ve Senna, 1981; Trajanowitz ve Marash, 1983; Clements, 1988).

2) *Çatışma Kuramı (Conflict Theory)* : Bu kuram suçluluğu, kapitalist toplumun yarattığı koşullara bir tepki olarak görmektedir. Schwendinger ve Schwendinger kapitalizmin, iş yerlerindeki insanların makinalarla yer değiştirmesini hızlandırmasının sonucunda gençlerin iş yerlerinden uzaklaştırıldığını ve becerili, eğitim görmüş olmanın önem kazandığını ileri sürmektedirler. Toplumdan itilmiş olan bu gençler, kimsenin çalışmak istemediği düşük ücretli işlere yerleştirilmektedirler. Bu da suçluluğu yaratan bir etken olmaktadır (Siegel ve Senna, 1981).

Kaynakça

- Agnew, R. (1985 a). A revised strain theory of delinquency. *Social Forces*, 64 (1), 151-167.
- . (1985 b). Social control theory and delinquency: A longitudinal test. *Criminology*, 23 (1), 47-61.
- Bandura, A. ve Walters, R.H. (1963). *Social learning and personality development*. New York: Holt, Rinehard and Winston.
- Binder, A. (1987). An historical and theoretical introduction. H.C. Quay (Ed.) *Handbook of juvenile delinquency*, (1-32). New York: A Wiley-Interscience Publication.
- . (1988). Juvenile delinquency: *Annual Review of Psychology*, 39, 253-282.
- Clements, C.B. (1988). Delinquency prevention and treatment. A community-centered perspective. *Criminal Justice and Behavior*, 15 (3), 286-305.
- Çileli, M. (1986). *Ahlak psikolojisi ve eğitimi*. Ankara: V Yayınları.
- Dusay, J. ve Dusay, K.M. (1979). Transactional Analysis. J. L. Corsini (Ed.). *Current psychotherapies* (273-423). Illinois: Peacock Publishers. Inc.
- Eisenberg, S. ve Patterson, L.E. (1979). *Helping client with special concern*. Chicago: Rand McNally, College Publishing Company.
- Eysenck, H.J. (1977). *Crime and personality*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Fishbein, D.H. (1990). Biologic perspectives in criminology. *Criminology*, 28 (1), 27-72.
- Freedman, J.L., Carlsmith, J.M. ve Sears, D.O. (1970). *Social psychology*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, Inc.,
- German, M.L. (1975). *The effects of group reality therapy on institutionalized adolescents and group leaders*. Yayınlanmamış doktora tezi. Michigan: A Bell and Howell Information Company.
- Gibbons, D.C. (1970). *Delinquent behavior*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Glasser, W. (1965). *Reality therapy. A new approach to psychiatry*. New York: Harper and Row Publishers.
- . (1969). *School without failure*. New York: Harper and Row Publishers.
- . (1980). Reality therapy. N. Glasser (Ed.). *What are you doing?* (48-60). New York: Harper and Row Publishers.
- . (1984). *Control theory*. New York: Harper and Row Publishers.

- . (1989). Control theory. N. Glasser (Ed.) *Control theory in the practice of reality therapy* (1-15). New York: Harper and Row Publishers.
- Gold, M. (1987). Social ecology. M.C. Quay (Ed.) *Handbook of juvenile delinquency* (62-105). New York: Harper and Row Publishers.
- Goulding, R.L. (1975). The formation and beginning process of transactional analysis groups. C.M. Gazda (Ed.) *Basic approaches to group psychotherapy and group counseling* (234-264). Illinois: Charles C. Thomas Publishers.
- Hamlin, J.E. (1988). The misplaced role of rational choice in neutralization theory. *Criminology*, 26 (3), 425-438.
- Haskell, M. ve Yablonsky, L. (1974). *Juvenile delinquency*. Rand McNally College Publishing Company.
- Hudgins, W. ve Prentice, N.M. (1973). Moral judgement in delinquent and nondelinquent adolescents and their mothers. *Journal of Abnormal Psychology*, 82 (1), 145-152.
- Ivey, A.E., Ivey, M.B. ve Simek-Downing, L. (1980). *Counseling and psychotherapy*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Jansma, P. (1980). Reality therapy: Another approach to managing inappropriate behavior. *American Corrective Therapy Journal*, May-June, 64-69.
- Jurkovic, G.J. ve Prentice, N.M. (1977). Relation of moral and cognitive development to dimensions of juvenile delinquency. *Journal of Abnormal Psychology*, 86 (4), 414-420.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1979). *İnsan ve insanlar*. İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık Sanayii A.Ş.
- Kaner, S. (1990). Suçlularda gerçeklik terapisi. Y. Özsoy (Oturma Bşk). *I. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*. 24-28 Eylül 1990, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara
- . (1991). *Gerçeklik terapisinin ve psikodramanın antisosyal davranış gösteren gençlerin benlik alguları ve empati düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara.
- Liebert, R. M. ve Wicks-Nelson, R. (1981). *Developmental psychology*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Marzilli-Fahrney, M.J. ve Pettie, B.P. (1987). The interrelationship of the principles of reality therapy and group dynamics. *Journal of Reality Therapy*, 6 (2), 10-18.
- Matsueda, R.L. (1988). The current state of differential association theory. *Crime and Delinquency*, 34 (3), 277-306.
- Mednick, S.A., Gabrielli, W.F. ve Hutchings, B. (1984). Genetic influences in criminal convictions: Evidence from adoption cohort. *Science*, 224, 891-894.
- Muuss, R.E. (1976). Kohlberg's cognitive-developmental approach to adolescent morality. *Adolescence*, 11 (41), 39-59.
- Özsoy, C. (1991). 12-18 yaşlarındaki suçlu ve suçsuz ergenlerde "Adaletsizlik" kavramının değerlendirilmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara
- Reckless, W.C. (1972). A new theory of delinquency and crime. R. Gialombardo (Ed.). *Juvenile delinquency* (161-168), New York: John Wiley and Sons Inc.

- Rowe, D.C. ve Osgood, D.W. (1984). Heredity and sociological theories of delinquency: A reconsideration. *American Sociological Review*, 49 (Aug.) 526-540.
- Schram, W., Lyle, J. ve Parker, E.B. (1961). *Television on the lives of our children*. London: Stanford University Press.
- Shea, G. (1973). *The effects of reality therapy oriented group counseling with delinquent, behavior disordered students*. Yayınlanmamış doktora tezi, Michigan: A Bell and Howell Information Company.
- Siegel, L.J. ve Senna, J.J. (1981). *Juvenile delinquency*. New York: West Publication Company.
- Sykes, G.M. ve Matza, D. (1972). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. R. Gialombardo (Ed.). *Juvenile delinquency* (129-136). New York: John Wiley and Sons Inc.
- Thatcher, J.A. (1983). *The effects of reality therapy upon self-concept and locus of control for juvenile delinquents*. Yayınlanmamış doktora tezi. Michigan: A Bell and Howell Information Company.
- Title, C.R., Burke, M.J. ve Jackson, E.F. (1986). Modeling Sutherland's theory of differential association: Toward an empirical classification. *Social Forces*, 65 (2), 405-432.
- Trajanowitz, R.C. ve Marash, M. (1983). *Juvenile delinquency. Concepts and control*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Taujimoto, R.N. (1979). Kohlberg's moral judgment stages: Perceptions of injustice. *The Journal of Psychology*, 101, 79-82.
- Vetter, H.C. ve Silverman, J.J. (1986) *Criminology and crime*. New York: Harper and Row, Publishers.
- Wells, L.E. (1978). Theories of deviance and self-concept. *Social Psychology*, 41 (3), 189-204.
- West, D.J. (1982). *Delinquency, its roots, careers and prospects*. London: Heineman.
- Wrightsman, L.S. (1972). *Social psychology*. Belmont, California: Brooks/Cole Publishing Company.
- Yarish, P. (1989). *The impact of a treatment facility utilizing reality therapy on the locus of control and subsequent delinquent behavior of a group of juvenile offenders*. Yayınlanmamış doktora tezi. Michigan: A Bell and Howell Information Company.